

jaargang 37/2009/3

DE ZANDLOPER

UITGAVE VAN DE VERENIGING OUD EDE

Verschijnt viermaal per jaar

COMBIMARKT

&

STUDIO EDE

VOORDEEL IN FOTO EN VIDEO

TEL. STUDIO EDE 0318 - 653363

Grotestraat 62, Ede tel. 0318-616414
Bellestein 21, Ede tel. 0318-614300
Stadspoort 10, Ede tel. 0318-652121
Hoofdstraat 24, V'daal tel. 0318-512689
Molenstraat 3, Rhenen tel. 0317-616866
PB 8170 6710 AD EDE

**FOTO
FILM
VIDEO
STUDIO**

oogmerk **optiek sloof**

Winkelcentrum Bellestein 21, Ede, tel: 0318 - 640479
Contactlenzen / Oogmetingen / Oogdrukcontrole
www.optieksloof.nl

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

* Wij geven u een deskundig advies

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging Oud Ede

37e jaargang
nummer 3
september 2009

I N H O U D

blz

Van het Bestuur	1
Museumnieuws	1
Paden & Steegjes	3
Bewoningsge- schiedenis Ginkel	6
Epidemie in 1783	13
Bejaardensoos(2)	22
Beroepen predi- kant in 1655	23
Nieuwe boeken	27
Colofon	28
Sponsors	28

VAN HET BESTUUR

Hans van Bemmelen, voorzitter

Op de Algemene Ledenvergadering van 14 april j.l. hebben we geen afscheid genomen van de vertrekkende bestuursleden van de Vereniging Oud Ede die zijn overgestapt naar het bestuur van de Stichting Historisch Museum Ede. Deze ommissie is rechtgezet in de bestuursvergadering van de stichting van 5 mei.

In deze vergadering heeft de VOE benadrukt dat zij helemaal geen afscheid wenst te nemen van Jan Bos, Gerritje Meijer, Piet Bolwerk en Kees van Lohuizen, maar juist de banden stevig wil aantrekken. Alhoewel juridisch gesplitst is het nadrukkelijk de intentie van het bestuur van de VOE samen te werken met het Museum om zo gezamenlijk een hoogwaardig museum en kennis- en documentatiecentrum op te zetten in Ede. Vandaar dat er toen een woord van waardering en dank is uitgesproken voor wat zij hebben gedaan voor de VOE, voor het gevoerde beleid en de acties om een bestuurlijke splitsing tussen het Museum en de Vereniging Oud Ede te kunnen reali-

seren. Deze splitsing is op 28 april j.l. bij de notaris bekrachtigd met de benodigde handtekeningen.

MUSEUMNIEUWS

Wisseling van de wacht

Bij velen van u is het al bekend, Patty Gonggrijp heeft ons per 1 september verlaten. Zij heeft de afgelopen jaren in het museum veel tot stand gebracht waarvoor wij het Bestuur ook hier nogmaals wil bedanken. Wij wensen haar veel succes in haar nieuwe baan.

Ben Hilgers is op 17 augustus in dienst gekomen en vervult vanaf 1 september de functie van directeur van ons museum. Hij heeft de nodige ervaring in de museumwereld opgedaan zodat wij met hem de toekomst vol vertrouwen tegemoet zien.

Ede op de kaart

In het museum is tot en met 13 september de tentoonstelling "Ede op de kaart" te zien. Deze expositie sluit aan bij het thema van Open Monumenten Dag en geeft een beeld van het noordelijke gedeelte van het centrum van Ede in vroeger tijden. Met behulp van oude ansichten en foto's wordt een beeld geschetst van het leven in Ede vlak na 1900, waarbij het straatbeeld en de panden aan de Telefoonweg, Amsterdamseweg, Bettiekamp en de Bunschoterweg een belangrijke rol spelen. Ook de verschillende spoorwegovergangen en oude haltes langs het oude Kippenlijntje zijn te zien.

Op Open Monumenten Dag (12 september) is in het museum een uitvoerige routebeschrijving verkrijgbaar, die u voert langs nu nog bestaande panden tussen het museum en de Bospoort. Enkele panden zijn ook te bezichtigen. Bij de route is inbegrepen dat de deelnemers bij Buitenzorg voor € 5 een drankje en een hapje kunnen krijgen.

Black Sunday – bombardementen, crashes en verzet

Vervolgens wordt op 17 september de tentoonstelling "Black Sunday" geopend. Deze maakt onderdeel uit van Airborne Feelings, het geheel aan activiteiten in het kader van de herdenking van de luchtlandingen 65 jaar geleden. De titel "Black Sunday" verwijst naar zondag 17 september. Op deze dag werd Ede zwaar gebombardeerd door de Engelse en Amerikaanse luchtmacht. Hierbij vielen 69 burgerslachtoffers en ca. 100 gewonden.

In de expositie zal aan de hand van foto's, dagboekfragmenten en later gefilmde verhalen van ooggetuigen duidelijk worden welke enorme gevolgen de bombardementen hadden voor de burgerbevolking.

Tevens zal aandacht worden besteed aan een aantal crashes van geallieerde toestellen die in deze periode plaatsvonden. De overlevenden werden door de ondergrondse opgespoord en overgebracht naar een veilige locatie. Daarnaast moest een zeer groot aantal gevluchte geallieerden, die na de verloren slag om Arnhem rondzwierven in de bossen, worden opgevangen en van voedsel worden voorzien. Dit had tot gevolg dat het verzet in Ede in korte tijd een stormachtige ontwikkeling doormaakte.

Voor deze tentoonstelling is een speciale documentaire gemaakt, die op 17 september 's avonds in première zal gaan in Cultura. De expositie "Black Sunday" is tot en met 10 januari 2010 te zien.

Gezocht

Een vrijwilliger die bereid is de foto-negatieven te scannen. Er liggen er nog heel veel te wachten dus van u wordt verwacht toch wel een paar

uur per week beschikbaar te zijn. De beloning die wij u in het vooruitzicht mogen stellen bestaat uit: voldoening, een goed gezelschap en op zijn tijd een kopje koffie of thee en als klap op de vuurpijl een jaarlijkse excursie met alle vrijwilligers. Aanbiedingen voor deze en andere functies: Museumplein 7, telefoon 619.554.

Wie zijn toch die bestuursleden van het Museum?

*van links naar rechts: Kees van Lohuizen, Dick Kranen,
Piet Bolwerk, Gerritje Meijer en Jan Bos*

EEN KLEINE DUIK IN HET VERLEDEN VAN EDE

Paden en steegjes
Lily Verschuur

Als kind ken je ze allemaal, de dorpspaden, de verbingssteegjes, al die soms wat geheimzinnige achteraf plekjes van de plaats waar je woont. De afgelopen week kreeg ik toevallig een artikel onder ogen van de in Ede geboren schrijver Jac. Gazenbeek, dat hij iets meer dan een halve eeuw geleden daarover schreef. En prompt zie je weer voor je hoe je daar zelf liep ... en hoe sommige van die paadjes inmiddels voorgoed zijn verdwenen.

Jac. Gazenbeek, die altijd al met een erg kritisch oog keek naar plannen voor vernieuwing, maakte zich daar destijds ook veel zorgen over. "Het oude dorpsbeeld is zo grondig gewijzigd", schreef hij.

En verder, in zijn bloemrijke stijl van die tijd: "Nieuwe wijken, wegomleggingen en doorbraken hebben weinig respect voor traditie en het organisch in de loop der eeuwen gegroeide. Wat weet de stedenbouwkundig adviseur gewoonlijk van de historie en het verloop der kerkpaden. Wat maalt hij om de bekoring, die er voor de 'inboorling' zit in zo'n

eeuwenoud achterweggetje, waarover de landarbeider met de zicht over de schouder naar de roggeakkers op Den Berg stapte ...".

Gelukkig kun je stellen, dat de gemeente tegenwoordig - meer dan soms in het verleden - vaak wel oog daarvoor heeft. De kinderen van nu kennen bovendien al weer heel wat nieuwe verbindingspaadjes. Maar toch ...

Die roggeakkers van *Op Den Berg* zijn verdwenen, evenals het pad daar, dat je kon nemen als je vanuit het Edese Bos tussen tuinen en landerijen door langs de kortste route terug naar het dorp wilde lopen. Het smalle, haakse paadje op de Paasberg, vanaf Anna Maria Moens naar de Amhemseweg, is er nog wel en het biedt ook nog altijd een mooi uitzicht over de Trapakkers.

De naam van wooncomplex de *Kleefse Hoek* herinnert nog aan de verdwenen Kleefseweg in die buurt. Landelijk was ook het Bunschoterpad tussen Kleefseweg en Bunschoterweg.

Je ziet het weer helemaal voor je als Gazenbeek beschrijft hoe hij over een ander pad tussen hoge hagen liep, dat van de Bunschoterweg naar de Bospoortstraat liep. Met het juist voor zijn moeder gekochte paasbrood, waar hij onderweg in dat smalle steegje al vast een stuk of wat krenten en rozijnen uitpeuterde.

Dat paadje (nu is daar een parkeerplaats) kende ik natuurlijk ook. Het leek onschuldig, maar het hoorde bij de griezelige plekken van Ede, want ooit, lang voor mijn tijd, had zich daar op een donkere zaterdagavond een geval van moord of doodslag voorgedaan.

Van een ander soort griezeligheid was het nog altijd bestaande stukje klinkerweg tussen het Maandereind en de Telefoonweg, nu het Museumplein.

Tegenwoordig is het 's avonds goed verlicht, maar vroeger waren daar nog geen winkels en geen horeca. Je liep er 's avonds in pikke-donker langs de blinde zijgevel van een van de grote schuren van kolenhandelaar Jansen.

Als wij op winteravonden van de repetities van het kinderkoor 'Jong Excelsior' in het toenmalige gebouw *Ons Huis* kwamen, renden we expres, luid gillend natuurlijk, door het duistere straatje. Voor mij, en voor de meeste oudere Edenaren, zal het trouwens nooit anders dan het *Kolensteegje* heten.

Tussen de Telefoonweg en de Notaris Fischerstraat waren twee verbindingsweggetjes, elk met hun eigen spoorwegovergang: het Bettekamperpad en het naamloze paadje dat tegenover slagerij De Kloet, naast het molenterrein aan de Telefoonweg, begon en naast bakkerij Hansman eindigde.

Dat laatste had de kleinste spoorbomen van Nederland werd verteld en dat zal wel kloppen. Ik heb er nog een zelfgemaakte foto van. (zie volgende pagina) Veel meer dan een meter breed waren ze niet.

De bomen bij de allang opgeheven overwegen van beide paden

De woonplaatsen of neerzettingen kenmerken zich vooral door een werden, evenals die van de Amsterdamseweg en de Molenstraat, met de hand bediend vanaf de zogenaamde Halte Gemeentehuis, naast het Bettekamperpad. Die halte functie verviel toen het oude gemeentehuis aan de Notaris Fischerstraat in het begin van de Tweede Wereldoorlog afbrandde, maar het houten gebouwtje op het kleine perron heeft er nog lang gestaan en ook de spoorwegwachter bleef nog jaren op zijn post.

Dierbaar bij iedereen in Ede is het beukenlaantje achter de Oude Kerk in het centrum van Ede, dat tegenwoordig het *Papenpad* wordt genoemd. Nu zijn het flinke beukenstammen, waar je zo tussendoor kijkt. Maar in mijn jeugd was het een soort tunnel van beukenhagen, die bovenaan in elkaar waren gegroeid. Een intieme plek voor geliefden.

De (beveiligde) spoorwegovergang in 1956 (foto G.J.Gerritsen)

Tekst op de borden: Aanraken van de draden is levensgevaarlijk!

Die tunnel vormde de westelijke begrenzing van het oude kerkhof, dat op de plaats lag waar nu het gemeentehuis staat. Van de achterhaag van het kerkhof en van het paadje, dat daarlangs en achter de huizen van de Driehoek liep, is ondanks alle veranderingen in dat gebied, nog een stuk bewaard gebleven. In het verleden liep het door tot aan de Schoolstraat. Die dankte haar naam weer aan de hervormde Paasbergschool aan de Bergstraat, waar het paadje ook langs kwam.

Eens, ik moet nog tamelijk klein zijn geweest, wandelde ik met mijn vader over dat pad. Het was in de Tweede Wereldoorlog en Duitse bezetters hadden bezit genomen van de school. Op het achterschoolplein, van ons gescheiden door een hoog hek, was een strafexercitie aan de gang. Eén enkele soldaat moest onder toezicht eindeloos opdruk oefeningen doen. En nog altijd herinner ik mij scherp mijn dilemma. Hoe ik aan de ene kant dacht: nare Duitser, net goed; maar hoe ik tegelijk en bovenal toch medelijden had met die zwoegende, gestrafte man. Ik had er jarenlang niet meer aan gedacht. Het paadjesartikel van Gazenbeek bracht het opeens allemaal terug.

(Door Lily Verschuur voor Radio Ede-FM uitgesproken column op 18 oktober 2005)

BEWONINGSGESCHIEDENIS VAN DE GINKEL

Eder- en Ginkelse Heide en de Sysselet.

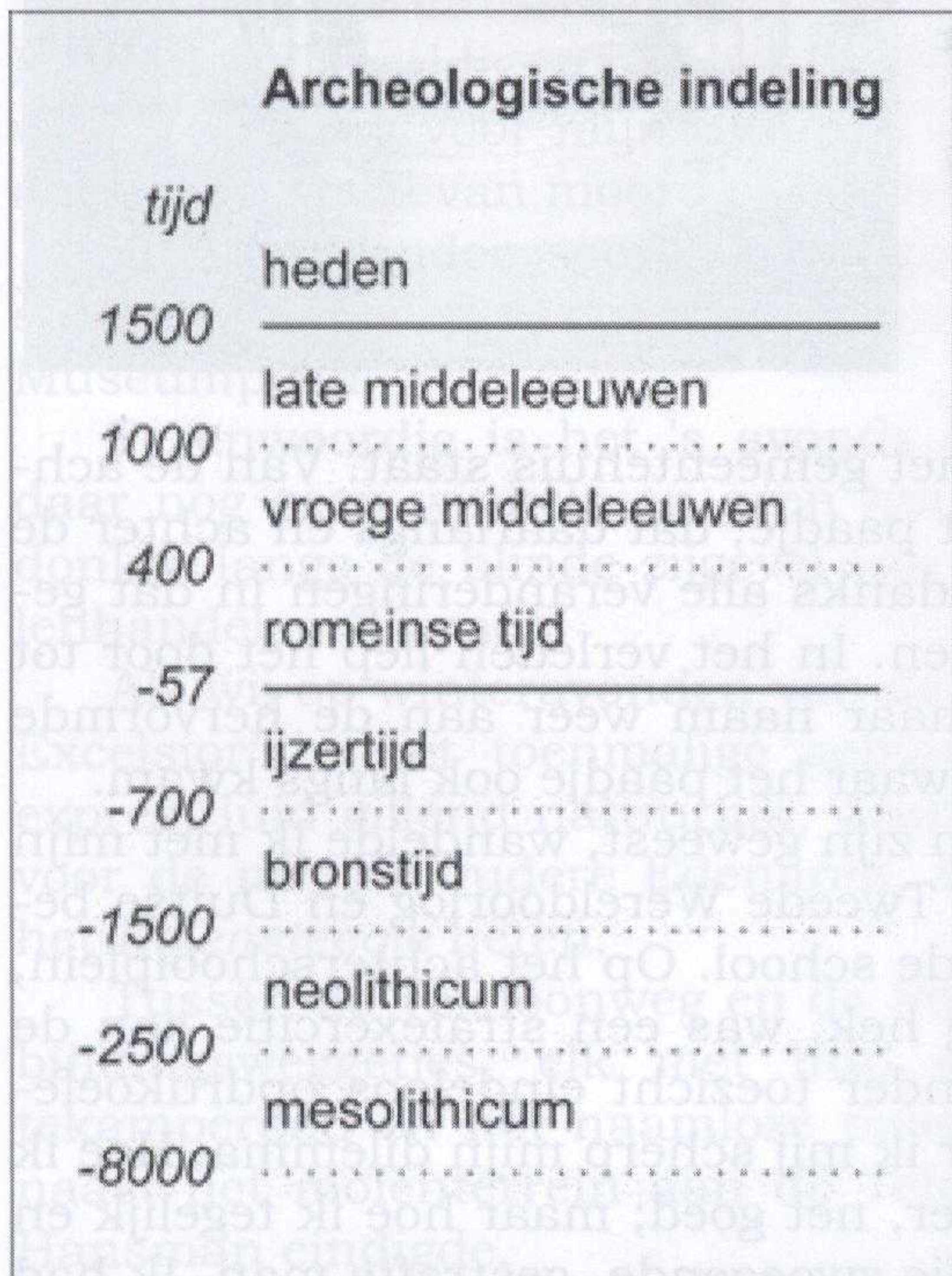
Frans van Oort

Inleiding

Bijgaand artikel is een zeer vereenvoudigde weergave uit een tweetal onderzoeken.

Ten eerste een archeologisch onderzoek ten behoeve van een Compagnies Oefen Terrein (COT). Het onderzoek dateert uit 1988 en werd uitgevoerd door de Stichting R.A.A.P. (Regionaal Archeologisch Archiverings Project) met als doel om de archeologisch belangrijkste zaken op de Ginkelse- en Eder Heide en de Sysselet te inventariseren en zo nodig via beheersmaatregelen veilig te stellen als militair gebruik bedreigend voor het bodemarchief is. Door dit archeologisch onderzoek komt prachtig de levensgeschiedenis van dit gebied in beeld.

Ten tweede een weergave van de bodemgesteldheid in de Gelderse Vallei en de Veluwe van september 1971. (Kaartbulletin nr. 27 van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap) Hierin komt vooral de geografische geschiedenis van dit gebied aan de orde.

Bijgaande grafiek is een gezamenlijke weergave van de tijd en de archeologische indeling. Aan de hand hiervan zal de bewoningsgeschiedenis worden voorgesteld. De bij de tijd aanwezige lijn is vol getekend wanneer de overgang van de ene naar de andere archeologische periode zeer betrouwbaar is en wordt aangegeven als stippellijn als we te maken hebben met een plusminus overgang.

Mesolithicum (8000 voor Chr. – 2500 voor Chr.)

De eerste sporen van tijdelijke bewoning op de Ginkelse- en Eder Heide en de Sysselet kan gedateerd worden in de periode 8000 tot 2500 voor Chr. De

mens leidde in deze periode een levenswijze van jagen, vissen en verzamelen die werd gekenmerkt door een relatief grote mobiliteit, wat weer tot gevolg had dat de woonplaatsen een tijdelijk karakter hadden (nomadisch bestaan).

De woonplaatsen of nederzettingen kenmerken zich vooral door een opeenhoping van kleine werktuigen van vuursteen en afval, in sommige gevallen worden hierbij nog de resten van een vuurhaard of een patroon van natuurstenen (bijv. stenen van een tentverzwaring) aangetroffen.

Nederzettingen zijn over het algemeen het enige type vindplaats uit deze periode; begraafplaatsen behoren tot de zeldzaamheden. De bewoning vinden we vooral terug op de hellingen van de Ginkelse Beek en de nabijgelegen dekzandruggen.

Neolithicum (2500 voor Chr. – 1500 voor Chr.)

De eerste groepen die (semi-)permanent aanwezig zijn vestigen zich daar omstreeks 2500 jaar voor Chr., het begin van het Neolithicum. Zij worden ook wel aangeduid als vertegenwoordigers van de bekerculturen. Op basis van de vorm van het gebruikte aardewerk werden ze ingedeeld in Standvoetbeker- (geheel versierde beker), Klokbeker- en Veluwe Klokbekercultuur. Men veronderstelt dat de ene vorm uit de andere voortkomt, waarbij in de laatste fase, die van de Veluwe Klokbeker, een ontwikkeling optreedt die vooral door archeologisch onderzoek op de Veluwe duidelijk is geworden.

In deze periode was landbouw een belangrijk onderdeel van de economie waardoor de nederzettingen een semi-permanent karakter kregen.

De veehouderij, die met deze levenswijze samenhangt is vermoedelijk van groot belang geweest voor verplaatsingen (half nomadisch). Doordat het vee de jonge opslag van bomen voortdurend afgraasde, verliep het herstel van het bos uiterst moeizaam. Wanneer dan geen voldoende voedsel meer aanwezig was, ging men weer verkassen.

Het lijkt aannemelijk dat de Veluwe in die tijd haar naam "Vale Ouwe" geheel verdiende. Het moet een spaarzaam met bos begroeid landschap zijn geweest, met grazige vlakten die het terrein een groot deel van het jaar een dor en vaal uiterlijk hebben gegeven. Men moet hierbij bedenken dat de heide zich eerst later sterk uitbreidde.

Behalve langduriger bewoonde nederzettingen komen ook al landbouwpercelen voor en is er meer kennis vergaard over de begravingen.

Door in het verleden verricht grafheuvelonderzoek is over de begravingen uit deze periode vrij veel bekend. Er wordt onderscheid gemaakt in twee typen begravingen: grafheuvels en vlakgraven.

Begravingen waarbij over de overledene en de veelvuldig voorkomende grafgiften een heuvel werd opgeworpen zijn het best bekend. Waarnemingen die bij de restauratie van de grafheuvels op de Driberg (1967) zijn gedaan, wijzen op een laat-neolitische ouderdom.

Doden die onder het maaiveld zonder heuvel (vaktegraf) begraven werden zijn in het gebied op twee locaties vastgesteld. Zoals reeds vermeld bevatten de graven in de meeste gevallen bijgiften; twee van de

grafheuvels op de Ginkelse heide bevatten een relatief rijke grafinventaris.

Eén dode die werd begraven in een grafheuvel kreeg als bijzetting een Veluwe Klokbeker en 12 barnstenen kralen. Een andere grafheuvel, waarin een volwassene van ongeveer 35 jaar en een kind van ca. 3 jaar werden begraven bevatte o.m. een klokbeker, zeven vuurstenen pijlpunten en een koperen tongdolk. De koperen tongdolk is één van de eerste metalen voorwerpen uit de Nederlandse préhistorie.

Uit het onderzoek blijkt een duidelijke relatie aanwezig te zijn tussen de locatie van de grafheuvels en de natuurlijke hoogten. De meeste grafheuvels zijn bij voorkeur opgeworpen op die plekken die uit verschillende richtingen goed waarneembaar zijn.

Over de nederzettingen van deze laat-neolitische gemeenschappen is weinig bekend, maar gezien de archeologische vondsten concentreren zij zich in het zuiden van de Eder heide, ten zuiden van de schaapskooi langs de Wijde Veldweg, de Groot Ginkel, ten noorden van de Driberg en op de hellingen van de stuwwal in de Sysselet.

Prachtige foto van de grafheuvels op de Driberg (R.O.B. nr.46338)

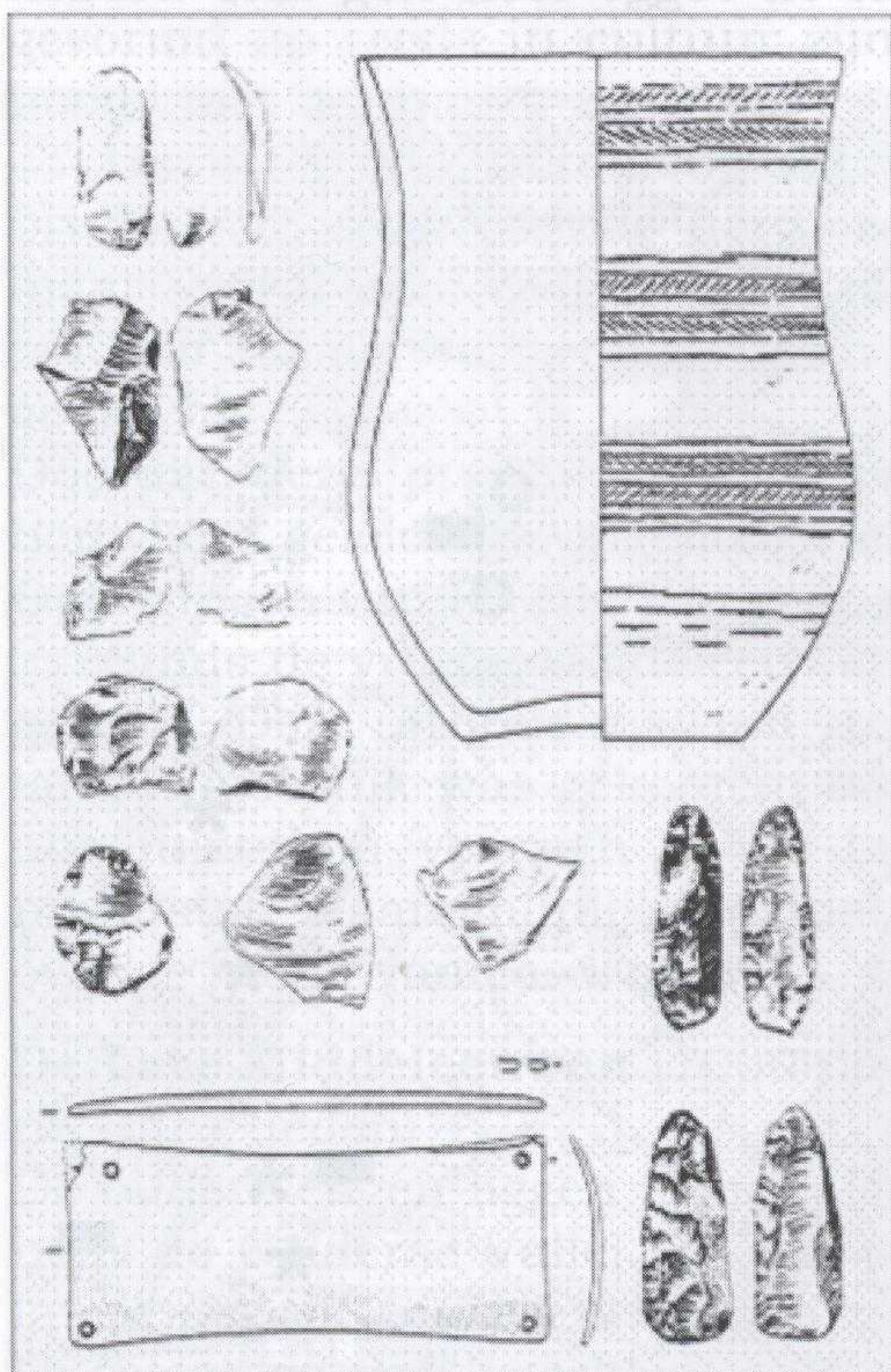
Bronstijd (1500 voor Chr.- 700 voor Chr.)

De levenswijze van de bevolking in de Bronstijd verschilt wezenlijk niet van die in het laat-neolithicum en in de materiële cultuur zijn duidelijke aanwijzingen van continuïteit.

In feite begint de Bronstijd in dit bronsarme gebied vrij laat. Men gebruikt nog lang stenen en bronzen voorwerpen naast elkaar.

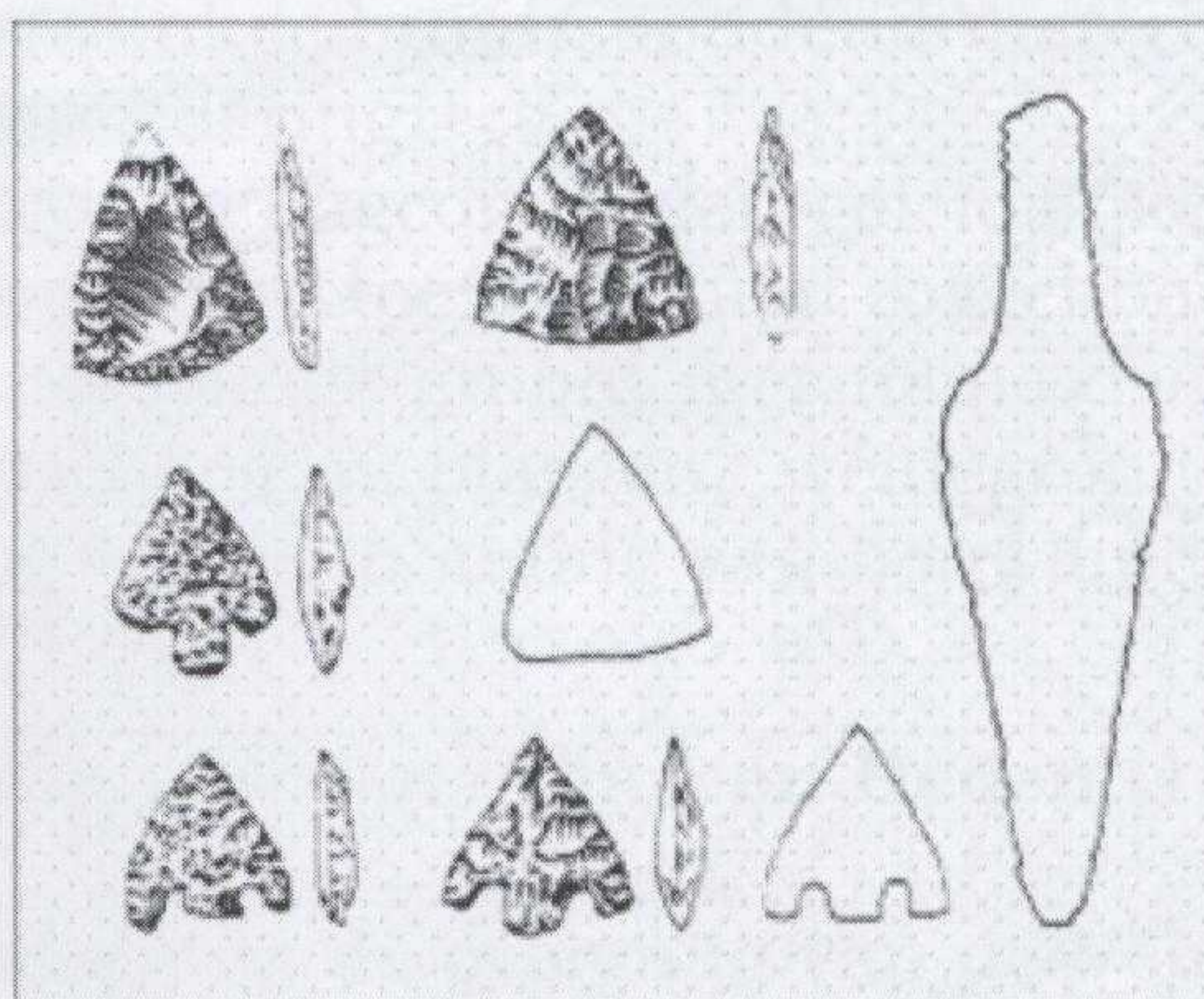
De begravingen uit deze periode vinden nog steeds plaats in grafheuvels en vlaktegraven. In sommige gevallen gebruikt men de grafheuvels die door de laat-neolithische mens zijn opgeworpen; men begraaft de overledene in het centrum of aan de rand van de grafheuvel. De heuvels zijn nu opgebouwd uit heideplaggen. Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat er waarschijnlijk in die periode al schaapskudden op de heide voorkwamen. Op de oostelijke oever van de Ginkelse Beek werd een vlakgraf aangetroffen dat dateert uit de Vroege Bronstijd.

De nederzettingen uit deze periode vinden we vooral terug in het zuiden van de Ginkelse Heide en het gebied ten zuiden van de schaapskooi. Rond de Driberg en ten zuidwesten van de Kreelse plassen zijn nederzettingssporen uit de Midden Bronstijd aangetroffen. Aanwijzingen voor landbouwgebieden zijn binnen dit onderzoeksgebied nauwelijks aanwezig.

Op deze tekeningen zijn een aantal elementen van de grafinventaris van voornoemde grafheuvel afgebeeld (klok beker, polsbeschermer en vuurstenen voorwerpen

Uit: Butler en de Waals, 1966, 48, 49)

IJzertijd (700 voor Chr.- 57 na Chr.)

Uit de ijzertijd zijn er aanwijzingen van nederzettingen, akkers en begraafplaatsen in dit gebied. In de overgang van de Late Bronstijd naar de IJzertijd verandert het grafbestel enigszins. De doden worden gegroepeerd begraven in zogenaamde urnenvelden. De doden worden gecremeerd en de asresten worden in een urn of los, waarschijnlijk verpakt in een doek, begraven. In veel gevallen werd rond de bijzetting een

greppel gegraven met een ronde of langwerpige vorm en over de bijzetting werd vaak een heuveltje van plaggen en zand opgeworpen.

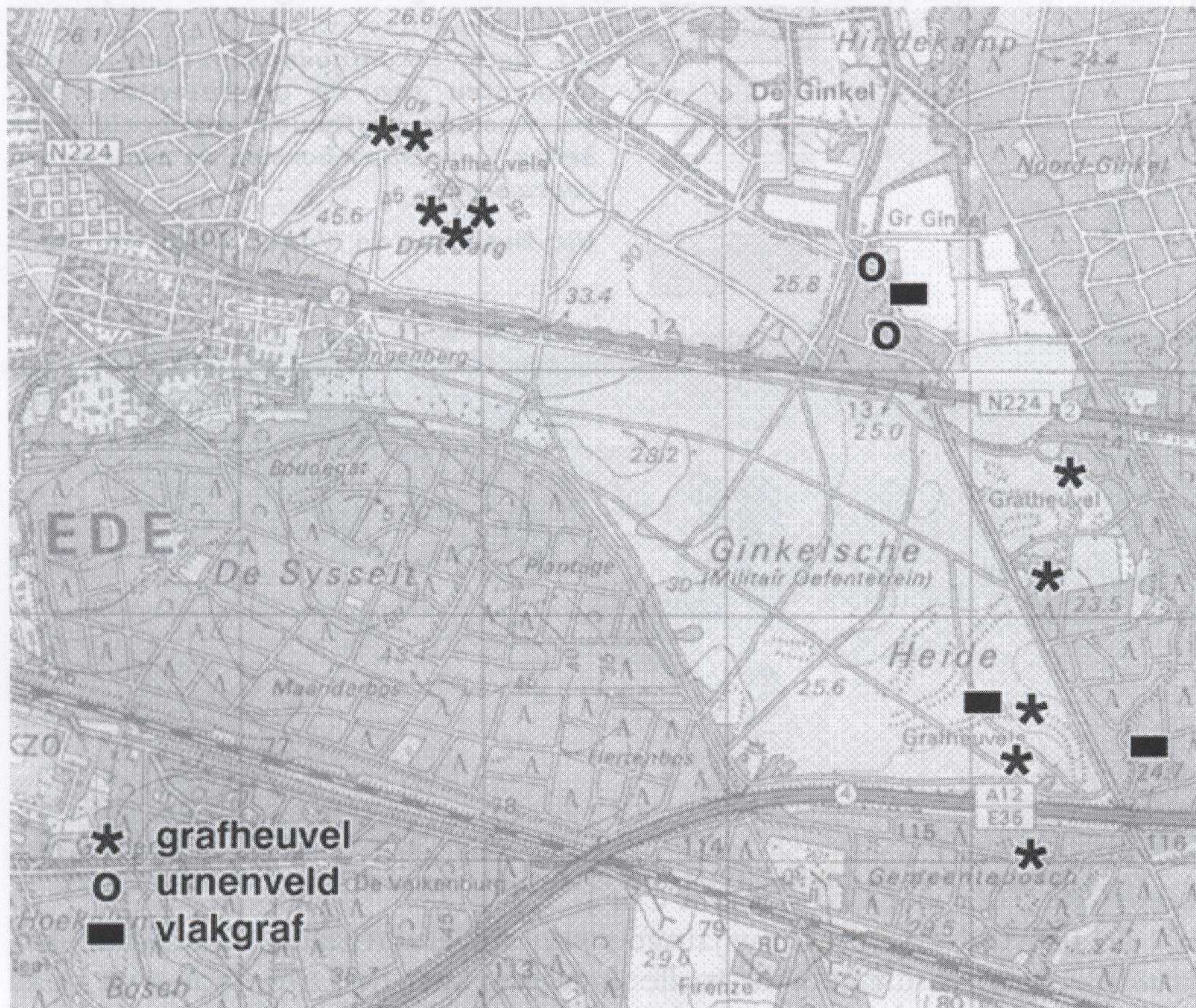
Er zijn twee urnenvelden gevonden op het campingterrein ten noorden van de schaapskooi. Deze urnenvelden lagen meestal op kruispunten van wegen. Volgens de officier-archeoloog Bellen moeten ook ten zuidoosten van de schaapskooi nog twee urnenvelden liggen.

Ten zuiden van de schaapskooi zijn nederzettingen uit de ijzertijd gevonden.

Uit die tijd stammen ook de zogenaamde "Celtic Fields" of raatakkers. Het zijn ongeveer vierkante perceeltjes van ca. 35 à 40 meter lengte, omgeven door walletjes. Ze liggen vaak in grote complexen bij elkaar.

Mogelijk is het hele gebied tussen Ede en Lunteren er mee bedekt geweest; o.a. rond de Drieberg ligt een omvangrijk complex.

Uit onderzoek bleek ook dat boekweit en rogge toen nog niet werden verbouwd.

Overzicht van de aanwezige typen begraafplaatsen op de Ginkel

Waarschijnlijk waren destijds alleen de hogere dekzandruggen in cultuur; de lage natte gronden richting Gelderse Vallei waren nog broekbos.

De raatakkercomplexen dateren uit de periode 500 voor Chr. tot 200 na Chr.

Romeinse tijd (57 voor Chr.- 400 na Chr)

Waarschijnlijk is in de Romeinse tijd de streek, die de overgang vormt tussen de Veluwe en Gelderse Vallei, intensief bewoond geweest. Omvangrijke nederzettingen, boerderijen en oude cultuurgronden zijn aanwezig ten westen van de Ginkelse- en Eder Heide zoals Ede-Veldhuizen, Op den Berg en Bennekom.

Mogelijk treedt er in die tijd een zekere verschuiving in de bewoning op. Vindplaatsen met Romeins materiaal zijn op de Ginkelse- en Eder Heide nauwelijks aanwezig.

De Vroege Middeleeuwen (400 na Chr.- 1000 na Chr.)

In de vroege Middeleeuwen is het landbouwpatroon ingrijpend veranderd. Sinds die tijd ontstonden de engen, landbouwcomplexen, veelal gevormd op reeds in cultuur zijnde gronden die geleidelijk zijn opgehoogd met aardmest.

De mest was afkomstig uit potstallen. Hierin werd strooisel gebruikt van verschillende aard, zoals zand, bosstrooisel, grasplaggen, maar vooral heideplaggen. De zandhoudende mest werd enige malen per jaar uit de stal verwijderd en op een geschikt ogenblik op het land gebracht.

Doordat deze praktijk gedurende vele eeuwen is voortgezet, is het bouwland geleidelijk opgehoogd met donker humushoudend materiaal. Ophogingen van 80 cm. zijn geen uitzondering.

Sinds de vroege Middeleeuwen zijn de engcomplexen geleidelijk uitgebreid. Deze uitbreiding werd sterk geremd toen eenmaal zoveel bouwland in gebruik was gekomen, dat de overige grond, met name de hei, nog juist kon voorzien in de behoefte aan plaggen, weidegrond en brandstof. Waarschijnlijk was dat bij een verhouding van bouwland tot overige grond van ca. 1 op 8.

De Late Middeleeuwen (1000 na Chr.- 1500 na Chr.) **en Heden** (1500 na Chr.- heden)

De oudste engen liggen in het algemeen op de overgang van de Veluwe naar de Gelderse Vallei. Ze zijn veelal verbonden met "loo"-namen. De latere engontginningen hebben zich uitgestrekt tot in de Gelderse Vallei, waar ze veel voorkomen in de verbinding met "laar"-namen. Het betreft veelal ontginningen uit het begin van de 14^e eeuw, die zich toen verplaatsten van de hoge naar de lage gronden.

Dat komt ook tot uitdrukking in de verbouwde producten. Rogge werd meer en meer vervangen door haver en gerst.

Een nieuwe opleving in de ontginningsactiviteiten was eerst weer mogelijk toen na de invoering van de kunstmest aan het einde van de 19^e eeuw de bedrijven niet langer afhankelijk waren van de hoeveelheid

geproduceerde aardmest en (later) van de instandhouding van de heidevelden.

Voorals de vochtige heidevelden zijn na de eerste wereldoorlog op grote schaal ontgonnen. Een enkele vinden we nog in het gebied van de Kreel en de Ginkel. Het grondwater staat er zo hoog, dat het op enige plaatsen ondiepe plassen vormt.

Dit was ook de ideale plaats voor de oude ontginners; water binnen handbereik en voldoende hogere grond voor akkers.

Dit gebied is dan ook vermoedelijk reeds in de ijzertijd in cultuur genomen.

Een bijzonder wegenpatroon

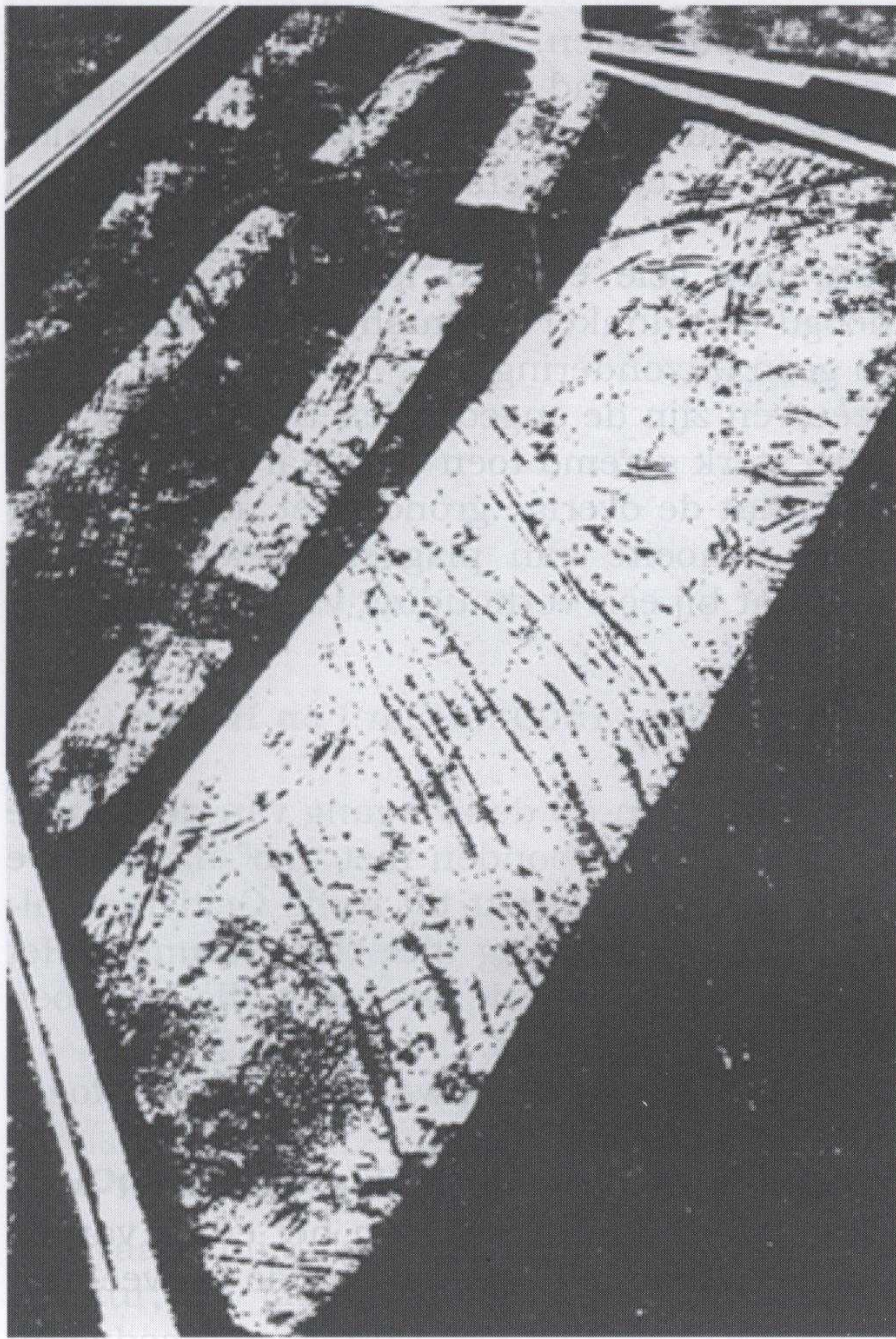
Opmerkelijk zijn de restanten van een bundel karrensporen langs en te zuidoosten van de schaapskooi. De karrensporen vertonen een typisch reliëf, bestaande uit evenwijdige ribben en gleuven die het gevolg zijn van karrensporen, die in de loop van de tijd zijn verlegd. Deze bundel wordt

aangeduid als Hessenweg.

De sporen worden toegeschreven aan grote hessenwagens die het transport over lange afstanden verzorgden. Door de afwijkende spoorbreedte mochten deze wagens slechts van de daarvoor aangewezen routes gebruik maken.

Luchtfoto met daarop zichtbaar de bundels karrensporen op de Ginkel (Luchtdia nr 7934)

De naam Hessenweg gaat niet verder terug dan het jaar 1700. Hoewel de benaming Hessenweg in de loop van de tijd een verzamelnaam is geworden voor brede bundels karrensporen, lijken de

karrensporen op de Eder Heide en het Ginkelse Zand vrijwel zeker door Hessenwagens te zijn veroorzaakt.

Sloet (1859) vermeldt dat de heide bij de Ginkel in de 18e eeuw over een breedte van een kwartier gaans stuk gereden was door Hessenwagens. De vaak enorme breedte van de wegtracé's ontstond doordat van aanleg of onderhoud van de wegen nauwelijks sprake was. Kapotgereden sporen werden verlaten en verschoven parallel in de tot dan toe onbereden heide. De verstoring van de vegetatie had vaak ook omvangrijke zandverstuivingen tot gevolg. De ouderdom van de Hessenweg is onduidelijk, waarschijnlijk dateert de eerste aanleg uit de Late Middeleeuwen.

Bronnen:

- Kaartbulletin nr 27 van de Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap: De bodemgesteldheid van de Gelderse Vallei, sept.1971
- Compagnie Oefen Terrein GINKELSE HEIDE; stichting RAAP, maart 1988
- R. van der Schans: opmaak tekening en scanwerk

EEN EPIDEMIE IN EDE IN 1783.

De rodeloop steekt de kop op

Dick Kranen

VOLGENS DE SPREUKEN VAN SALOMO IS ER 'NIETS NIEUWS ONDER DE ZON', ALLES WAT ER GEBEURT IS ER AL EENS GEWEEST. DAT GELDT ZEKER OOK VOOR EPIDEMIËN. ZOALS WE NU IN AFWACHTING ZIJN VAN EEN MOGELIJKE UITBRAAK VAN DE MEXICAANSE GRIEP, ZO ZIJN ONZE 18^E EEUWSE VOOROUDERS DIVERSE MALEN BEDREIGD DOOR DE RODELOOP DIE NAAR HET LEEK ONAFWENDBAAR EDE BEDREIGDE.

Wat is rodeloop?

Rodeloop, persloop of diarree, gaat gepaard met ontlasting van bloed, bloeddiarree; thans gewoonlijk met de Griekse naam *dysenterie* genoemd. Voorheen ook onder tal van andere namen bekend, als *roodmelizoen*, *rode buikloop*, *rode buikeuvel*, *rode buik*, *rode doorgang*, *bloedgang*, *bloedloop*, *persloop* enz.

Mogelijke oorzaken van (bacillaire) dysenterie:

Besmetting met de bacterie *Bacillus dysenteriae* (=shigella-bacterie) via oraal-anaal contact met dysenterie-patiënten of met besmet voedsel, water, vliegen of voorwerpen.

**UA 30577,
ca 1760,
Gezicht op
de zuidoost
zijde van het
Vredenburg
te Utrecht
tijdens een
kermis.**

Detail van een prent van Jan de Beijer
Rechtsonder ziet u een 'openbaar' toilet.

De kans op besmetting is vooral groot in dichtbevolkte gebieden met slechte sanitaire voorzieningen.

Mogelijke *behandelingen* van bacillaire dysenterie (o.a.): zo nodig aanvullen van het vochtverlies met water en zouten (=rehydratie) om uitdroging te voorkomen.

Dit is wijsheid uit later tijd, in 1783 was er slechts een begin van het vermoeden hoe de rodeloop voorkomen en/of bestreden kon worden. (zie verder onder *Instructies en Aanbevelingen*)

14

Hoe verliep deze ziekte?

Uit een visitatieverslag van 31 maart 1784 is het verloop van de ziekte bij één van de slachtoffers van de epidemie, die al in 1783 begon, te volgen:

“De vrouw van Gerrit Abbink in Baak op *De Gravenkamp*, oud 42 jaar, heeft enige dagen geklaagd over pijn in armen en benen. Op 16 maart heeft ze koorts, hitte en koude wisselen elkaar af. Op dezelfde dag krijgt ze geel- groen kleurige ontlasting, gebrek aan eetlust en slaap, er komt een grote matheid over haar. Op de twee volgende dagen wordt de ontlasting bloederig en krijgt ze hevige krampen tot wel zes tot acht maal in een uur.

Op de 18^e krijgt ze een braakmiddel dat een galachtige ontlasting veroorzaakt. Op de 21^e krijgt ze opnieuw een braakmiddel met dezelfde gevolgen. Op de 22^e en 23^e heeft ze minder ontlasting maar die stinkt wel erg en is etterachtig. De 24^e verergert haar toestand, de patiënt krijgt de hik en begint 's avonds te zweten. Daarna krijgt ze het vreselijk koud, dat duurde tot de morgen waarbij de hik ook aanhield, waarna ze overleed”.

Over de epidemie die in 1783 op de Veluwe heerste is de meeste informatie bewaard gebleven, maar toch wil ik de voorgaande epidemieën van 1747, 1753 en 1779 niet ongenoemd laten.

September 1747

De doctoren P. Hubens en J.A. Klock rapporteren dat zij in opdracht van de Landdrost van de Veluwe op de 23^e in Loenen zijn geweest en daar ongeveer 35 personen hebben gevisiteerd die aan de rodeloop 'laboreren'. "We hebben gemerkt dat het om een om zich heen grijpende epidemie gaat. We hebben de patiënten een dieetregime aanbevolen en hen een medicijn gezonden dat in dergelijke gevallen de beste uitwerking zal hebben, nl. rabarber sap¹. De Onderschout zal de distributie verzorgen en aan ieder zeggen hoe veel en hoe dikwijls men daarvan moet nemen. Verder hebben we nog daaraan toegevoegd 12 braakpoeders van de ipecacuanha, speciaal bestemd voor nieuwe patienten".

De uitwerking van Ipecac, gemaakt uit de wortel van de Braziliaanse plant *Cephaelis Ipecacuanha*, komt hoofdzakelijk door de grote hoeveelheid Alkaloïde, Emetine (methylcephalin) en Phosphatidylethanolamine (Cephalin). Los van elkaar hebben ze niet veel werking op de menselijke maag, maar samen zorgen ze voor grote irritatie van het maagslijmvlies. Tevens beïnvloeden ze de Chemoreceptor trigger zone (CTZ) in de hersenen, dat verantwoordelijk is voor het afgeven van braaksignalen in geval van vergiftiging. Dit alles zorgt voor een snelle en overmatige vorm van braken die vooral bij acute vergiftiging veel effect heeft.

"Het uitbraken van de maaginhoud heeft een minder heftig verloop van de ziekte tot gevolg. We moeten overigens nog opmerken dat deze ziekte zich zo snel kan uitbreiden dankzij de armoedige leefomstandigheden van de mensen. De mensen hebben gewoon niet genoeg geld om goed voedsel te kopen. Wij adviseren dan ook in dergelijke gevallen dagelijks schapen-nat te verstrekken". (wij zouden zeggen bouillon van schapenvlees)

L.A. Tork, heer van Roosendaal en Landdrost van de Veluwe schrijft dat de rodeloop zich nu ook in Nijkerk heeft geopenbaard. Moeten daar dezelfde maatregelen worden genomen als in de Ambten van Apeldoorn en Doornspijk?

Na overleg door het Hof wordt de Landdrost geautoriseerd om ten aanzien van het Ambt van Nijkerk hetzelfde te doen als t.o.v. de ingezetenen van de Ambten Apeldoorn, Doornspijk en Epe. *Dit zal ook voor andere Ambten gelden (dus ook voor Ede)*

Mei 1753

De Landdrost meldt nog dat de Schout van Ede hem ervan op de hoogte bracht dat er in Ede een persoon is overleden aan de gevolgen van de rodeloop. Er blijken buiten de overleden persoon gelukkig geen ande-

---

¹ Rabarber werkt laxerend

ren aan deze ziekte te lijden. De situatie moet goed in de gaten worden gehouden.

Oktober 1779

Landdrost Bentinck² meldt dat het Ambt Ede het enige is dat nog vrij is van de rodeloop. Verder geeft hij een kort overzicht van de andere Ambten waaruit blijkt dat de ziekte al wel Barneveld heeft bereikt. Over Doornspijk heeft hij opmerkelijke berichten ontvangen, ik citeer:

*“Ongelukkig is in 't Ampt Doornspijck, te Vierhouten en op eenige andere plaatsen, de koppigheid van 't gemeen en desselfs onwilligheid om van hunnen kant iets het minste tot hun behoud en zelfs tot de zo noodzakelijke reinigheid en zindelijkheid te contribuieren, welke dwaling zo verre gaat, dat zij zelfs den Quartiers doctor, die door mij (Bentinck) tot hunne hulpe gezonden was, op eene zeer onbeleefde wijze hebben bejegend en aan één huis de deur voor hem toegestoten, terwijl in een ander huis den boer hem op een onbeschofte wijze toeduwde, dat het huis genoeg verlugt (gelucht) wierd als hij **'er in en uit ging'**”.*

Lijken de gevolgen voor Ede tot dusverre mee te vallen, in 1783 is het goed raak. Volgens de visitatieverslagen zijn het vooral de arme keuterboertjes die weerloos staan tegenover deze epidemie. Het ontbrak hen veelal aan gezonde en afwisselende voeding, om over de noodzakelijke hygiëne maar niet te spreken!

16

Opmerkelijk is het verschil in de sterkte van de aandoening, de één heeft lichte verschijnselen terwijl een ander de gevaarlijke variant onder de leden heeft die meestal dodelijk is. Dat zal wel te maken hebben met de constitutie ten tijde van de besmetting.

10 augustus 1783

“In opdracht van de heer Bentinck verklaar ik, ondergetekende, kwartiers- dokter, dat ik mij naar het Ambt Ede heb begeven en wel eerst naar het dorp Bennekom.

Op Erve Harn heb ik gevisiteerd boer Maas Masen die al een paar dagen lijdt aan de persloop. Hij is onder behandeling van een Wageningse chirurgijn. Hij lijkt van een milde vorm last te hebben. Om verdere verspreiding te voorkomen heb ik voorschriften achter gelaten.

In het dorp Ede ben ik geweest bij Teunis Smalbraak wiens dochter sinds enkele dagen aan de gevaarlijke variant van de kwaal lijdt Ook zijn vrouw en zoontje vertonen de eerste verschijnselen van de ziekte. Teunis is de enige die nog gezond is en heeft de taak hen te verzorgen en de huishouding te voeren, wat hem slecht af gaat. Het lukt hem niet voldoende alles schoon te houden terwijl het hem aan middelen ontbreekt iemand voor geld in te huren. Ik heb hem de nodige aanwijzin-

² Goossen Geurt Bentinck (1712-1786) woonde op zijn landgoed *de Brieler* (Briellaerd) bij Barneveld

gen gegeven maar ik betwijfel of er iets van terecht komt. Een gevaarlijke situatie in een om zich heen grijpende epidemie.

Ik heb de beide chirurgijns van Ede en Lunteren aanbevelingen gedaan om de epidemie tegen te gaan. Eén van beiden heb ik met die instructies naar Eschoten gestuurd om daar de zieken te bezoeken en van advies te dienen. Zo gauw het mij mogelijk is ga ik daar in eigen persoon poolshoogte nemen”.

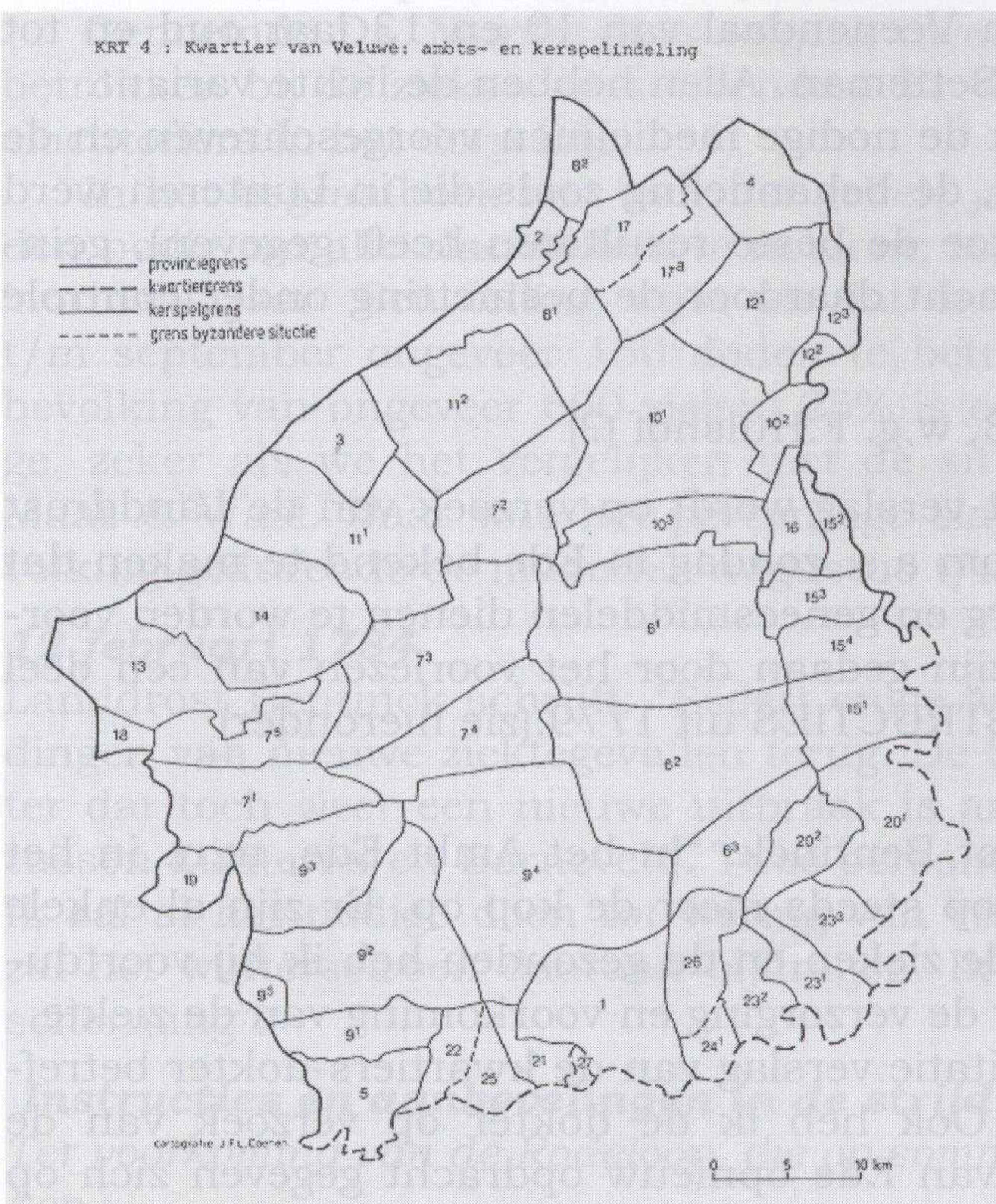
13 augustus 1783

In opdracht van de heer Bentinck heeft de kwartiers-dokter, zich opnieuw naar het Ambt Ede begeven, ten einde de lijdens aan de persloop te visiteren. Het verslag:

“Eerst ben ik gereden naar de buurtschap Eschoten en daar bij Albert Evers vernomen dat zijn vrouw afgelopen donderdag ziek geworden was en er ernstig aan toe was, niettegenstaande er door de chirurgijn uit Ede passende middelen waren voorgeschreven. Ook het dochttertje van negen jaar heeft acht dagen geleden de ziekte gekregen, zij is er ook slecht aan toe. Een ander kind van drie jaar oud is echter aan de beterende hand. Albert staat er in de verzorging van de zieken geheel alleen voor. De Schout van Ede zal proberen hier hulp te bieden.

Ten huize van Hendrik Lammers is zoon Evert gisteren door de ziekte overvallen. Hij heeft reeds bloedige ontlasting maar toch lijkt het erop dat daar de ziekte

een goedaardig verloop zal hebben.

Scholtambt Ede:

9¹: Bennekom, 9²: Ede, 9³: Lunteren. 9⁴: Otterlo (Aanstoot), 9⁵: Gelders Veenendaal

Daarna begaf ik mij naar Harskamp, naar het huis van Jacob Wijnen die acht dagen geleden de ziekte kreeg maar nu aan de betere hand lijkt te zijn. Zijn twee dochters lijden eveneens aan de persloop. De oudste van vier jaar oud heeft afgelopen zondag de ziekte gekre-

gen, maar goedaardig. Het jongste kind van twee jaar oud is al tien dagen ziek, maar begint te herstellen. De meid is een paar dagen geleden aangetast maar zij heeft een kwaadaardige vorm. De vrouw van Jacob, en zuster van de meid, is de enige die gezond is, zij moet behalve voor haar gezin ook zorgen voor haar moeder Maartje Aarts, welke bij het gezin inwoont. Zij is afgelopen zondag ziek geworden. Ook zij lijdt aan de kwaadaardige vorm, in combinatie met haar leeftijd van 70 jaar verkeert zij in ernstig gevaar.

Bij Hendrik van Dijk heeft de zoon van 19 jaar afgelopen zaterdag de ziekte gekregen. Hij heeft koorts, maar hoewel de ziekte nog niet op zijn hoogtepunt is, lijkt hij aan de goedaardige variant te lijden.

De 21 jarige zoon van Jacob Elbers heeft naar het schijnt, de lichte variant opgelopen.

Vervolgens ben ik naar Westeneng gegaan waar Jan Meeuwes aan de ziekte zou lijden, hij bleek echter vertrokken naar Harskamp. Verder heb ik daar geen zieken aangetroffen.

Vandaar ben ik naar Ede vertrokken en wel eerst naar het huis van Teunis Smalbraak. Het zoontje van Teunis was diezelfde morgen overleden terwijl de dochter ook gevaarlijk ziek is. Zijn vrouw lijkt te lijden aan de goedaardige variant.

Afgelopen zondag zijn ziek geworden: bij molenaar Van der Kraats de dochter, de weduwe van Jan Klomps, Roelof Gerrits, Gerrit van Eck en de dochters van Willem Veenendaal van 10 en 13 jaar oud en tot slot de meid van kastelein Setteman. Allen hebben de lichte variant.

Al deze patienten heb ik de nodige medicijnen voorgeschreven en de chirurgijnen van het Ambt, de behandeling zoals die in Lunteren werd toegepast (en die tot nog toe de beste resultaten heeft gegeven), geïnstrueerd. Ik hoop en verwacht daardoor de besmetting onder controle te krijgen”.

Arnhem, 13 augustus 1783, w.g. F.Hulshof (?)

Naar aanleiding van dit verslag wordt op verzoek van de Landdrost door het Hof besloten om a.s. zondag in Ede bekend te maken dat de zieken van goede zorg en geneesmiddelen dienen te worden voorzien. Dit zal mogelijk zijn gedaan door het voorlezen van een deel van de zogenaamde INSTRUCTIES uit 1779.(zie hieronder)

22 augustus 1783

Uit een brief van Landdrost Bentinck: “In het Ambt Ede, m.n. in het dorp Ede, steekt de rodeloop steeds meer de kop op. Er zijn al enkele personen overleden. Voor de zieken en de gezonden heb ik bij voortdurende orders uitgegeven voor de verzorging en voorkoming van de ziekte.

Ik wacht nog op een visitatie verslag van de kwartiers-dokter betreffende Apeldoorn en Ede. Ook heb ik de dokter op verzoek van de Schout en de Chirurgijns van Ede opnieuw opdracht gegeven zich op de hoogte te stellen van de situatie in Ede.

To Ik moet echter erkennen dat de dokter zwaar belast is met ziektegevallen in Arnhem en de Veluwezoom waardoor e.e.a. niet zo snel gaat als ik wel zou willen. In het Ambt Voorst is volgens een verslag van de Schout de ziekte tot staan gebracht. Tot dankbaarheid stemt dat de zeven overige Ambten van de Veluwe nog vrij zijn van de ziekte”.

30 augustus 1783

Landdrost Bentinck bericht dat de kwartiers-dokter heeft gerapporteerd dat de rodeloop in het Ambt van Ede nog steeds toeneemt en het Ambt Barneveld nadert. De overige Veluwse Ambten zijn nog vrij, behalve Voorst, waar verschillende nieuwe patienten zijn besmet, hoewel de ziekte niet meer zo sterk toeneemt of kwaadaardig is als in het begin.

18 september 1783

De Landdrost bericht dat hij heeft vernomen van de Schout van het Ambt Ede dat de predikant van Ede, ds.(Hendrik) Muntingh, op eigen houtje een wekelijkse bidstond houdt die hij ook afkondigt vanaf de preekstoel. De vraag is of dit eigengereide gedrag, hoe zeer misschien te prijzen gezien de dreiging van de epidemie, zonder voorkennis van het gezag, wel toe te staan kan worden. Na overleg van het Hof wordt besloten deze kwestie aanhangig te maken bij Johan Schraffers, mombler van het Landschap Veluwe, voor advies.

Genoemde Ds. Muntingh is volgens diverse bronnen ‘dag en nacht’ betrokken bij de zieken en stervenden. Er waren dan ook wel erg veel slachtoffers in het dorp Ede.

In het begraafboek zijn voor het gehele jaar 1783 zeventien bladzijden nodig om alle slachtoffers te noteren, tegen twee pagina’s voor een ‘normaal’ jaar. Een telling wijst uit dat er in die maanden augustus t/m september ongeveer 150 doden te betreuren zijn, en dat op een bevolking van ongeveer 600 zielen! 25% is een wel zeer hoog percentage, zeker als we het vergelijken met de situatie in het Ambt Tussen Maas & Waal. Daar was het percentage slachtoffers van de totale bevolking gedurende de maanden augustus t/m november 1783, 2 à 3%.

12 februari 1784

Landdrost Bentinck schrijft: “Sedert enige weken loopt het aantal meldingen van nieuwe ziektegevallen terug. De Schout van Ede meldt echter dat toch weer een nieuwe uitbraak is aan de Scherrenburgersteeg tussen Lunteren en Barneveld. Twee personen in één huis zijn besmet. Ik zal al het nodige doen tot wering van verdere besmetting. Hopelijk zal het winterseizoen daaraan bijdragen. Ik beveel u aan in Gods bescherming”.

Instructies en aanbevelingen in de strijd tegen de rodeloop

Ter voorkoming van de Rodeloop, die op sommige plaatsen is uitgebroken.

Deze ziekte is *niet* gevaarlijk als ze bijtijds en op de juiste manier behandeld wordt.

Het is zeker, dat deze ziekte nog niemand heeft weggerukt, dan alleen diegenen die geen of onjuiste middelen gebruikt hebben, of mensen, die zich ten aanzien van hun lichaamsgesteldheid in bijzondere omstandigheden bevonden. Maar niettegenstaande is het zowel heilzaam als nuttig, dat men zich tegen deze ziekte probeert te hoeden, en daartoe kan men verschillende middelen gebruiken, waardoor men het risico om deze ziekte te krijgen, kan afwenden, ook al moet men zieken die aan deze kwaal lijden visiteren of verzorgen.

Men moet er in het bijzonder voor zorgen het lichaam schoon te houden en vooral voeten, handen en gezicht dagelijks goed te wassen.

Zo gauw men opstaat moet men de mond met zuiver water spoelen en daar een beetje azijn bijvoegen. Men kan ook een glas van het mengsel drinken.

Men moet grote hitte en felle kou vermijden.

Men moet boven alles ervoor zorgen, dat de ontlasting zo spoedig mogelijk uit de ziekenkamer wordt verwijderd en buiten in een diep gat wordt begraven.

Ook moet het linnengoed en de kleding van de zieken regelmatig zorgvuldig wassen.

20

Men moet, zonder teveel kou binnen te laten, de lucht in het vertrek van de zieke regelmatig verversen, en tevens proberen azijndampen op te wekken door azijn op een hete steen o.i.d. te laten vloeien. Men kan daarvoor ook Jenever-bessen gebruiken.

Gedrukt te ARNHEM bij de Weduwe van Hendrik van Goor, ordinaris drukster van het Edele Hof van Gelderland, 1779

Middelen en methodes die tot dusverre met goed gevolg gebruikt zijn in de strijd tegen de Rodeloop op de Veluwe, waardoor reeds velen zijn genezen.

Binnen de eerste drie dagen van deze ziekte neemt men een braakpoeder van *Ipecacuanna*, welke de kwade agressieve stoffen, die zich in en om de maag bevinden, door de naaste weg ontlast, opdat de darmen niet aangetast en/of aangestoken worden.

Daar na neemt men enige dagen een aftreksel van rabarber, om verder nog de kwaadaardige stoffen te corrigeren en te ontlasten.

Tot slot gebruikt men naast het rabarber-aftreksel de tinctuur van de bast van de *Cascarilla*³, welke de verzwakte maag en ingewanden versterkt en de nog overgebleven ontstekingen verdeelt en wegneemt: waarna dan de Loop verdwijnt.

---

³ Cascarilla, boom uit Caraïbisch gebied

Tot voedsel is het best nat van goed schapenvlees, gekookt zonder het vet eraf te scheppen, water met melk, nog beter gerstewater met melk, pap van tarwemeel en melk en dergelijke zachte melkspijzen, maar alles moet warm gegeten worden.

De hoeveelheid van de Ipecacuanna is voor een mens boven de 18 jaar 1/8 lood (1 lood=10 gram) of 30 grein, van 10 tot 18 jaar vijftien grein, de jongsten van 4 tot 10 jaar 8 grein, maar er moet wel rekening worden gehouden met de lichaamsbouw. Zwangere vrouwen en verzwakte personen mogen dit middel niet gebruiken.

Het aftreksel van de rabarber wordt op de volgende manier gemaakt:

Men neemt twee lood van de beste gesneden rabarber en een half lood *potas*⁴, daarop giet men een pintje kokend water en twee lood *kruisemuntwater* en laat het geheel gedurende tien tot twaalf uur trekken op een warme plaats. Daarna laat men het door een doek lopen. Hiervan neemt een volwassene viermaal daags een lepel, jongeren van 10-18 jaar een halve lepel. Anderen naar gelang leeftijd en constitutie 30 tot 60 à 70 druppels.

De tinctuur van de Cascarilla met zuivere brandewijn bereid mag wel sterk zijn. Men doet een lood van deze tinctuur bij vier lood van het rabarber aftreksel.

Recept van een bekende Professor tegen de rodeloop.

Ten eerste een voorbehoedend middel voor de gezonden.

Elke week één à twee kopjes met rabarber water gebruiken. Voor de bereiding neemt men een half lood rabarber en giet daar drie à vier koppen heet water op en laat het geheel trekken.

Ten tweede een remedie voor degenen die met de rodeloop besmet zijn.

Als er sprake is van koorts en ontstekingen moet men aderlaten. Ook moet men veel melk drinken, dagelijks klisteren met verse karnemelk en honing en een hete flanel omslag, gedrenkt in karnemelk en honing, op de buik leggen.

In de rodeloop zonder koorts moet men de gewone middelen gebruiken.

Bronnen:

- Gelders Archief, Archief Hof van Gelre & Zutphen, toegang 0124, inv.nr. 2569
- A.G.van Bruggen, *Let op hun wegen*, Ede (1994), met name het hoofdstuk gewijd aan Ds.Henricus Muntingh

---

⁴ Kalium carbonaat

BEJAARDEN NAAR DE SOOS (VERVOLG)

Frans van Oort

Opnieuw belicht

Bij het artikel "Bejaarden naar de soos", in de Zandloper van 2009 nummer 2, is de vraag gesteld of de namen van de bestuursleden die op bijgaande foto zijn geportretteerd nog zijn te achterhalen.

Bij het 12½ jarig bestaan van de 'soos' werd deze foto van het 'Comité' gemaakt. De leiding berustte nog steeds bij de dames.

22

Wie zijn deze dames?

Er zijn vier reacties binnengekomen en wel van de dames Van de Berg, F.van Ewijk-van Scherrenburg en J.Meerdink-Oldenhof uit Ede en van de heer W.Wiegeraadt uit Leidschendam.

Zes van de tien dames zijn inmiddels herkend.

Het betreft in de staande positie: 3^e van links mevr. N. Ph.Wiegeraadt-Lam, daarnaast een onbekende en dan de dames Sievers en Peters.(uiterst rechts)

Zittend van links naar rechts: mevr. G.E.Mes-Werkhoven, daarnaast een onbekende, dan mevr. A.H.Oldenhof-De Hartogh en mevr. D.A. van Till.

Hartelijk dank voor uw reacties.

Frans van Oort

BEROEP OP EEN PREDIKANT IN 1655

Dick Kranen

DE KERKGANGERS IN DE OUDE KERK IN EDE KEKEN HUN OGEN UIT. GEDURENDE DE DIENSTEN TIJDENS DE JAARWISSELING 1654/1655 ZITTEN ER ZES ONBEKENDE HEREN IN DE KERK. HET GERUCHT DOET AL SNEL DE RONDE DAT HET GEZELSCAP UIT UTRECHT KOMT EN DAT ER ZELFS EEN OUD-BURGEMEESTER EN EEN SOORT WETHOUDER BIJ ZIJN. AL SNEL BEGRIJPT MEN DAT HET GEZELSCAP NIET TOEVALLIG IN EDE OP BEZOEK IS MAAR DAT HET OM EEN BEROEPINGSCOMMISSIE GAAT.

EEN PAAR DAGEN LATER KOMEN DE HEREN UIT UTRECHT OPNIEUW NAAR EDE. NU BLIJVEN ZE WAT LANGER DUS HET WORDT SERIEUS. BIJ TERUGKOMST IN UTRECHT DIENEN ZE EEN DECLARATIE IN VAN DE DOOR HEN GEMAAKTE ONKOSTEN. DIE LIEGT ER NIET OM: DE HEREN HEBBEN BEPAALD NIET OP EEN DROOGJE GEZETEN!

Ongeveer twee eeuwen later komt deze gepeperde rekening in handen van Dr. H.J.Broers, een Utrechtse medicus met veel belangstelling voor geschiedenis en daar ook over publiceerde. Hij schrikt behoorlijk van het totaalbedrag, want in die dagen overweegt de Utrechtse kerkenraad juist weer een predikant uit Ede beroepen. Gaat dat opnieuw zo veel kosten? Dus waarschuwt hij de kerkenraad: "Pas op met reisjes naar Ede, kijk maar eens wat dat vroeger heeft gekost!".

Weer gaan anderhalve eeuw voorbij. We schrijven 2009: In het Utrechts archief kom ik die oude declaratie uit de 17^e eeuw en de waarschuwing uit de 19^e eeuw tegen. Samen met u, lezer van *De Zandloper*, kijken we er nog eens naar. Met een zekere verbazing. Was dit de 'goeie ouwe tijd'?

De declaratie is destijds ingediend door de heren Cornelis Booth (1605-1678) en Gijsbert de Wijckersloot, beide vooraanstaande figuren in het bestuur van de stad Utrecht. Beiden zijn in 1655 lid van de vroedschap (raadsheer) en De Wijckersloot is bovendien oud-burgemeester.

Het gedrukte stuk

De heer Broers heeft het oorspronkelijk geschreven stuk uit 1655 gevonden en schrikt van de grote kosten van het beroep dat destijds op Ds. Johannes Theodorus van der Wende(n), ook wel *Campensis* (van Kampen) genoemd, is uitgebracht. Jan Dirksz van der Wende is geboren te Kampen en overlijdt te Utrecht in 1664. Hij is in 1652 naar Ede gekomen terwijl er amper drie jaar later al een beroep vanuit Utrecht op hem wordt uitgebracht.

Het zo snel weer beroepbaar zijn was alleen mogelijk wanneer zowel de Classis⁵ als de overheid meewerkten. Ook de Kerkorde verbood het niet; er zijn voorbeelden dat een predikant binnen een jaar na zijn intrede al weer vertrok naar een andere gemeente.

Uit de bijgevoegde specificaties lijken diverse aardige feiten:

⁵ Classis : een eenheid van kerkelijke indeling bij de N.H. kerk, welke een gedeelte van een provincie omvat die weer is onderverdeeld in ringen.

Nu was het in Utrecht zo gesteld dat er behoefte bestond rondom Gijsbert Voet(ius) een aantal gelijkgezinde, orthodoxe, predikanten te verzamelen, het mocht dus wel wat kosten. Toch denkt Broers de kerkenraad van zijn tijd te moeten waarschuwen:

“Waar wij heden ten dage sommige kerkenraden 16 à 17 beroepen zien doen achter elkander kan het niet onbelangrijk wezen de kosten te leeren kennen, die op het beroep, in vroegere tijden, liepen. Ik geef daarom de volgende specificatie mede, onder oude papieren gevonden.”

Broers bedenkt dat een eventueel beroep op Ds Jan Daniel Beman

Brouwer, gezien het aantal beroepen kennelijk een populair predikant in die jaren en bovendien oud Utrechenaar, tegenwoordig wel niet zo veel zal kosten.⁶ Waar hij dat op baseert maakt hij niet duidelijk.

Brouwer was wat we tegenwoordig een ‘baasje’ noemen. In Ede nam hij niet alles voor zoete koek aan. Zo eiste hij bijvoorbeeld bij zijn komst een hoger tractement en een opgeknapte pastorie. Voor het overige is hij in woord en geschrift een ondernemend predikant gebleken.

Gisbertus Voetius, ets uit 1657 van A. Santvoort

Het geschreven stuk

Omdat het geschreven stuk het origineel is ga ik daar verder van uit, ook al omdat er door Broers enkele foutjes bij het overnemen zijn gemaakt. Het beroep bestaat uit twee fasen: het horen in Ede tijdens de jaarwisseling 1654/55, gevolgd door de terugreis en rapportage, waarna van 6 t/m 11 januari opnieuw naar Ede wordt gereisd waar dan het beroep definitief wordt gemaakt.

Het gezelschap bestond beide malen uit de al genoemde heren Booth en De Wijckersloot vergezeld door vier leden van de Utrechtse kerkenraad. Voor ons merkwaardig te zien dat vroedschap en kerkenraad gezamenlijk optreden bij het beroepen van een predikant.

Overigens was dit de normale gang van zaken: de Dordse Kerkorde had

⁶ Jan Daniel Beman Brouwer, geb. Utrecht 31-5-1814, overl. Leiden 31-1-1892.

bepaald dat zowel de Classis als de Magistraat beide het beroep moesten goedkeuren. De overheid betaalde het tractement, dus had ook een belangrijke stem in de beroepings procedure.

Er wordt gereisd met twee wagens.

Het vertrek vindt plaats op zaterdag 30 december terwijl op maandag de terugreis wordt aanvaard. Al op zaterdag de 6^e vertrekt het gezelschap opnieuw naar Ede (met de beroepingsbrief op zak?) Tijdens dit verblijf wordt er druk overleg gepleegd met vertegenwoordigers van de Classis, zowel in Arnhem als in Wageningen. Op donderdag de 11^e wordt de terugreis naar Utrecht aanvaard.

Reisroute

Tijdens beide reizen wordt de route via Amersfoort en Lunteren (Postweg) gekozen. De genomen route is globaal te volgen via de kostenspecificatie. Waarom deze route werd gekozen en niet de kortere via Zeist en Doorn? Misschien de toestand van de weg of de veel prettiger pleisterplaats in Amersfoort?

Opgevoerde reis- en verblijfkosten

Also van de 30 ^e Decembris 1654 tot den 1 ^e January 1655 beyde incluijs.		
Voor twee wagens.	20	0
Verteringen so tot Ede als int reysen gins en weder gedaen,	92	13
Voor drie dachgelden van yder der voorsz. Heeren 's daegs 3 gulden	18	0
totaal	130	13
En van den 11 ^e tot den 16 ^e january beyde incluijs		
Voor twee wagens	40	0
Verteringen so tot Ede met de Eerw. Classis aldaer als 't reysen met gins en weder gedaen	278	0
Voor wagenvrachten en andere reyskosten van predicanten der eerw. Classis ende besenden van dien gedaen	37	9
Voor zes dachgelden van yder der voorsz. Heeren, 's daegs 3 gulden	36	0
Van dese reysen totaal	391	9
Van de eerste reyse	130	13
totaal (in guldens, respectivelijk stuivers)	522	2

In de hierboven staande tabel zijn de kosten gegroepeerd door de declaranten. Uit de bijgevoegde specificaties blijken diverse aardige feiten:

1. fooien: het betalen van verblijfkosten wordt steevast gevolgd

door het betalen van *bellechier* (fooi, drinkgeld), echter het percentage dat gegeven wordt daalt van ruim 5% tijdens het eerste oponthoud in Amersfoort en het verblijf in Ede, tot ca 2% tijdens het laatste verblijf in Ede en Amersfoort.

2. de heren Booth en De Wijckersloot krijgen een dagvergoeding van 3 gulden: voor negen dagen dus 54 gulden. Of de kerkenraadsleden iets kregen?
3. Jan, de kok in Ede, kreeg ruim 16 gulden betaald
4. In Veldhuizen bevond zich een gezellig onderkomen waar goede wijn werd geschonken: kosten 13 gulden
5. Tijdens het bezoek van de afgevaardigden van de Classis werd er getrakteerd op *tafelkoeken*. In tal van plaatsen een benaming voor een soort plat gebak, onder verschillende vormen verkocht. O.m. in Utrecht lekkernij die onder de naam *Schoutensteegse tafelfkoekjes* werd verkocht. Het gebak was breed en plat in de vorm van een plaatje of tafeltje.

Voor het goede verstaan van de bedragen is het goed te weten dat een meester-timmerman in die tijd, als alles meezat, per jaar ongeveer 240 gulden verdiende.

Beroepen anno nu

Voor de goede orde wil ik eindigen met een opmerking over het beroepen van een predikant heden ten dage. Nog steeds gaat er een beroepingscommissie op pad om te *horen*. Meestal bestaande uit enkele kerkenraadsleden aangevuld met gemeenteleden die een afspiegeling vormen van de roepende gemeente. Ook nu wordt er nog wel overlegd met de Classis, maar de overheid heeft er niets meer mee te maken.

Ook de kosten beperken zich tot een normale reiskostenvergoeding. Hoewel het soms ook anders gaat. Zo weet ik van een kerkelijke gemeente in Ede die in 2008 een beroep uitbracht op een predikant die verbonden was aan een gemeente in (west) Canada. Er moest toch ook in dit geval *gehoord* worden en dat houdt ook in besprekingen met predikant, kerkenraad en leden van de gemeente. Dat was dus voor de beroepingscommissie, die in dit speciale geval tot slechts twee personen was teruggebracht, een buitenkans om ook met Canada kennis te maken.

Overigens het beroep ging door en de desbetreffende predikant staat inmiddels in Ede!

Bronnen

1. Archief Stadsbestuur Utrecht, toegang 702-1, inv.nr. 907
2. A.G.van Bruggen: *In gedachtenis, portretten van predikanten van de Nederlands Hervormde Gemeente Ede 1580-2004*, Ede (2004), pag. 26-28; 98-101

NIEUWE UITGAVEN OVER DE GESCHIEDENIS VAN EDE

De hei is groot genoeg

In de eerste wereldoorlog (1914 - 1918) kwamen veel vluchtelingen uit België naar Nederland. In de gemeente Ede stond een groot en een voor die tijd modern vluchtelingenkamp op de Edese hei. Er is niets meer van over. Een grote zwerfkei geeft de plaats aan waar het kamp heeft gestaan. Meer dan 5000 vluchtelingen hebben hier een tijdelijk onderdak gevonden.

De overheid introduceerde de naam *vluchtoord*, want dat klonk vriendelijker dan vluchtelingenkamp. De heer Gerard van Bruggen vertelt in zijn boek op onderhoudende wijze over het dagelijkse leven in het vluchtoord. Er was centrale verwarming, een school, een kerk, een kraamkliniek, werkgelegenheid en 's avonds kon er aan sport en spel worden gedaan. Mede door de tientallen foto's en ander beeldmateriaal is het een vlot en prettig leesbaar boek van ruim 100 bladzijden.(HB)

- *De hei is groot genoeg*, geschreven door Gerard van Bruggen, is voor € 19,50 verkrijgbaar in het Historisch Museum Ede (10% korting voor leden van de VOE) en in de Edese boekhandels.

Kerkelijke kaart van Ede en Chrudim

In de serie Historische Berichten Ede is verschenen de *Kerkelijke kaart van Ede en Chrudim*. Met deze publicatie wil de Stichting Stedenband Ede-Chrudim de wederzijdse kennis van beide steden verbreden en verdiepen.

De kerkelijke kaart van Ede is verzorgd door de Werkgroep Kerken van de genoemde Stichting. De opzet van deze kerkelijke kaart geeft eerst een tijdtabel, gevolgd door een korte karakteristiek van de Edese kerkgenootschappen.(DK)

- *De Kerkelijke kaart van Ede en Chrudim*, samengesteld door Wim Eikelboom en Anna Lavická, is verkrijgbaar voor € 5,50 bij het Gemeentearchief van Ede.

Serie over beken in de gemeente Ede

Ede Stad kondigde op 24 juni j.l. een reeks artikelen aan over beken en sprengen in het Edese. Er zijn er inmiddels een paar verschenen o.a. over de Kromme Beek in het Binnenveld. Als u dit leest hebt u er misschien een paar gemist maar u kunt alles nalezen op de website: www.edestad.nl Kies dan 'Zoeken' en type vervolgens in 'Beken' en er verschijnt een lijstje met de reeds verschenen artikelen. Dit alles onder auspiciën van de *Stichting tot Behoud van de Veluwe Sprengen en Beken*.(DK)

COLOFON

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede (VOE) en verschijnt vier maal per jaar. De contributie bedraagt € 15 per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 t.n.v. de Vereniging Oud Ede.

Het **dagelijks bestuur** van de Vereniging wordt gevormd door Hans van Bemelen, voorzitter, Frans Toonen, penningmeester en Anke der Kinderen, secretaris. Het Secretariaat van de VOE is bereikbaar onder tel.nr. 06-34 86 76 27. Beëindiging lidmaatschap uitsluitend schriftelijk, uiterlijk drie maanden vóór het eind van het jaar.

Ereleden: J.F. van Oosten Slingeland en J.Hartgers.

Directeur van het museum is Ben Hilgers.

De **redactie** bestaat uit Hans Post, eindredacteur, Frans van Oort, Kees van Lohuizen en Dick Kranen.

U kunt de redactie bereiken via emailadres: hanspost@worldmail.nl

De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen na schriftelijk toestemming van de Vereniging Oud Ede.

Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711NA Ede, tel. 0318 - 619554. E-mail: info@historischmuseumede.nl.

Internet: www.historischmuseumede.nl.

Het museum is open 's middags van 13.30 tot 17.00 uur, op zondag van 13.30 tot 16.00 uur. (maandag gesloten)

Productie van het blad: Drukkerij Frouws.

ISSN 1384-7090

HET HISTORISCH MUSEUM BEDANKT ZIJN SPONSORS

AAA Administratiekantoor
Advocatenkantoor Hage
Art & Identity
Autobedrijf J.C. van Roekel
Axi Keukencentrum
Café de Pineut
Fromangerie Bellestein
De Heus Optiek
Drogisterij Karens
Van de Bunt, Era Makelaars
Van der Kolk Ede. B.V.
Garagebedrijf Rien Meijer
Geurt van Heusden, groenten -en
fruitspecialzaak

Hoom Makelaardij
't Oude Politiebureau, Tapascafé,
restaurant & vergaderaccomodatie
Hulsmann en Partners, Makelaars
Hypotheek Visie Ede
jacvanderwiel.nl (fotograaf)
Keus Verenigde Bedrijven
Kunsthandel Simonis & Buunk
Posthuma & Schutte, Notarissen
RVS verzekeringen
Wijnhandel Borg
Tandartsen Ede
Visgilde Rijsemus

Wilt u ook sponsor worden?

Vanaf een bijdrage van 100 euro per jaar verschijnt uw naam ook op deze lijst en op het bord in de hal van het museum.

een winkel
vol (cadeau-)
ideeën voor
binnen en
buiten

Geels

E D E

Grotestraat 111, Ede Tel.: 0318 61 92 92
geels@geelsede.nl www.geels-edede.nl

voor een
volledige
impressie
bezoek
onze
internet
site

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

R e s t a u r a n t

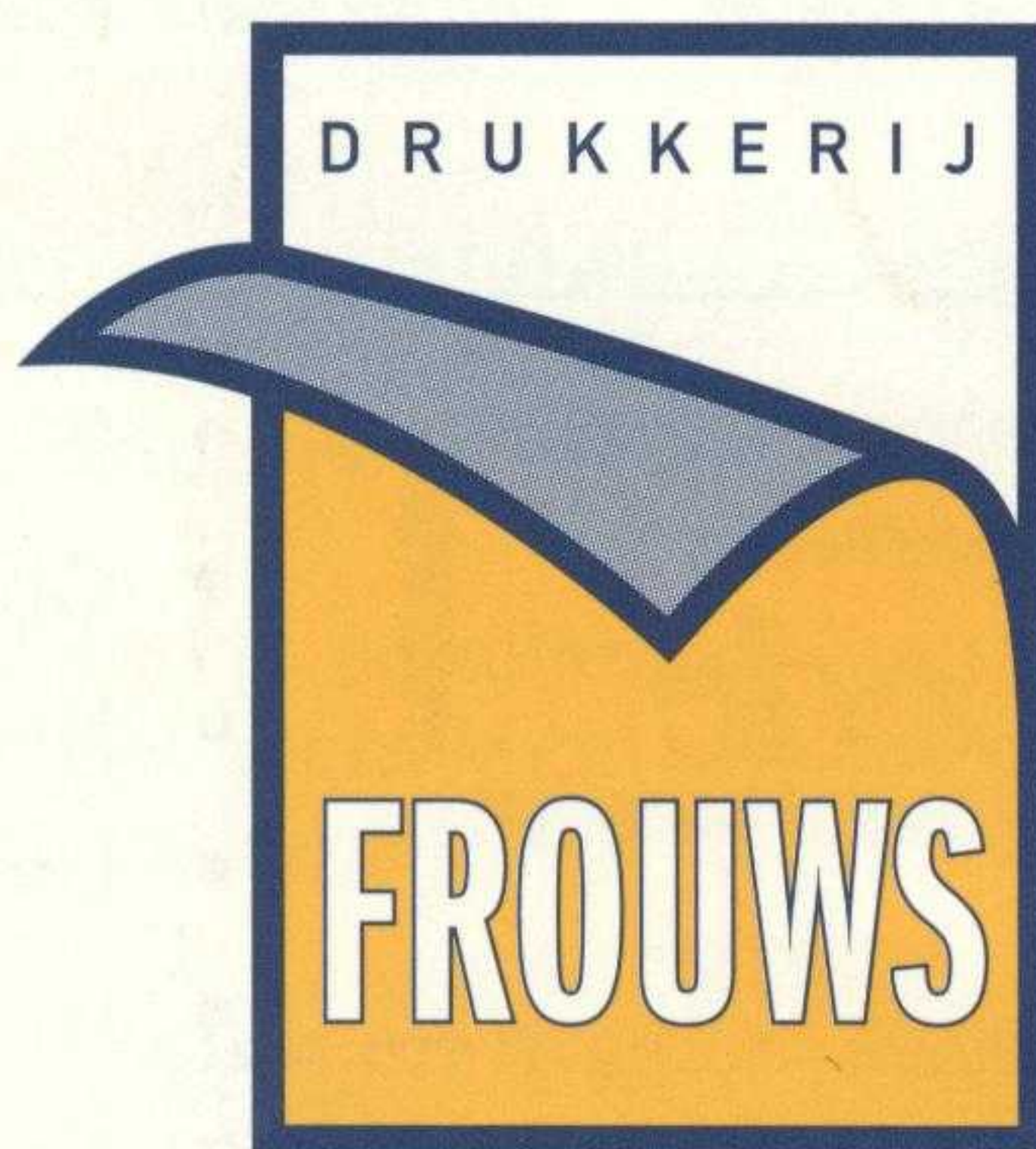
Anders & Co

A l l e s i s e r a n d e r s . . .

Stationsweg 14 • 6711 PP Ede • tel. 0318 612335 • www.andersenco.nl

Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders

met vakmanschap vervaardigd bij:

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

Kleef

Reclame en Acquisitiebureau

*Gespecialiseerd in: Clubbladen, Programmabladen,
Personeelsbladen, Openingsbrochures*

Wandscheerstraat 37, 6717 KP Ede, telefoon 0318 645542, fax 0318 645543
mobiel 0624 589136 e-mail a.kleef@planet.nl

MONDIAL MOVERS

Waaijberg verhuizers B.V.

Vlekkeloos verhuizen

overzee en over land

Ede Tel. (0318) 62 45 55 ■ Hoogezand Tel. (0598) 39 98 20
www.waaijberg.nl ■ info@waaijberg.nl

